

‘Het volk’ in Nederlandse parlementaire debatten

Een begripsgeschiedenis

Mart Rutjes

Inleiding

Het begrip ‘volk’ is inherent aan het parlement. De Staten-Generaal oefenen hun wetgevende en controlerende taken immers uit als vertegenwoordigers van het ‘gehele Nederlandse volk’. Nu zijn het representatieve karakter van de volksvertegenwoordiging en de bijbehorende theoretische en praktische implicaties veelvuldig onderwerp van studie geweest, waarbij de nadruk meestal lag op de vertegenwoordigers en de wijze waarop zij die vertegenwoordiging invulden. De positie en functie van de vertegenwoordigden zijn minder vaak aan bod gekomen, en dan meestal gedefinieerd als (individuele) kiezer of specifieke maatschappelijke groep. Zo is de historisch-semantische rol van ‘het volk’ als bron van macht en legitimiteit voor het parlement deels aan het zicht onttrokken gebleven.

De toegenomen nadruk binnen het huidige politieke debat op de rol en identiteit van het Nederlandse volk maakt historische analyses van ‘het volk’ in de politiek echter urgenter dan ooit. De wijze waarop vertegenwoordigden zich als het volk presenteerden en uitten, komt in verschillende bijdragen in dit *Jaarboek* aan bod. In dit artikel richt ik mij juist op de politici: hoe hebben zij – en dan met name de leden van de Staten-Generaal en hun voorgangers – ‘het volk’ voorgesteld en aangehaald? Op wie doelden zij als zij over het volk spraken en met welk oogmerk? Het mag duidelijk zijn dat onderstaande analyse van een *essentially contested concept* als ‘het volk’ en aanverwante begrippen geen recht kan doen aan alle betekenissen en ontwikkelingen die het begrip in de afgelopen eeuwen heeft gekend.¹ Een conclusie die op basis van het bestaande onderzoek wel kan worden getrokken, is dat het gebruik van het volksbegrip een aantal continuïteiten kent.²

Dat is ten eerste het ongrijpbare en vage karakter ervan, waarmee het een politiek nuttig begrip is gebleken: in verschillende periodes kon het door verschillende actoren voor uiteenlopende doeleinden ingezet worden. Dat betekent niet dat het volk een ‘leeg’ begrip is. Een tweede continuïteit betreft namelijk de mobiliserende en legitimerende kracht die steeds, zij het in wisselende intensiteit, van het begrip is uitgegaan. Het volk is, ten derde, bij uitstek een contrastbegrip dat draait om insluiting en uitsluiting, zowel ten opzichte van andere natiestaten als binnen de natiestaat, waarbij een deel van het volk wordt voorgesteld als het ‘ware’ volk. Deze eigenschap heeft het begrip steeds gehad, zelfs, of misschien wel juist, in tijden waarin politici vooral de eenheid van het volk benadrukten.

Desondanks is ook het volksbegrip conjunctuur- en contextgevoelig. In dit artikel bespreek ik de veranderende rol en functie van het begrip in het politieke spraakgebruik vanaf de late achttiende eeuw, toen het een overwegend politiek-emanciperende functie had, via het natievormende karakter ervan in de negentiende eeuw naar de dominante sociale betekenis in de twintigste eeuw. Met deze langetermijnanalyse hoop ik een kader te bieden voor de artikelen in dit *Jaarboek* en bij te dragen aan het inzicht in de discursieve geschiedenis van het Nederlandse parlement.

Volk en soevereiniteit

Die Nederlandse parlementaire geschiedenis laat men tegenwoordig meestal beginnen in 1796, met de oprichting van de Nationale Vergadering.³ De wijze waarop het volk figureerde in het vertoog van de Nationale Vergadering en haar opvolgers tijdens de Bataafse Republiek moet begrepen worden vanuit de revolutionaire omstandigheden van de late achttiende eeuw. De nationale volksvertegenwoordigingen in de periode 1796-1801 bestonden uit hervormingsgezinde patriotten die groot belang hechtten aan het beginsel van volkssoevereiniteit. Dat radicale begrip had gediend om de oude machthebbers – de stadhouder en de regenten – te bekritisieren, en moest nu aan de basis staan van de nieuwe politieke orde. Voor de meeste parlementsleden stond buiten kijf dat de soevereine macht in de eerste en laatste plaats bij het volk lag, maar zij verschilden van mening over de uitwerking van dit beginsel binnen de kaders van de vertegenwoordigende democratie.⁴

Dat verschil van mening draaide deels om de klassieke tegenstelling binnen de democratische representatie: zijn vertegenwoordigers vooral uitvoerders van de wensen van de kiezers, of hebben zij op basis van het vertrouwen van de kiezer een grote mate van onafhankelijkheid om naar eigen inzicht te handelen?⁵ Radicale democraten verwezen graag naar de directe band tussen volk en vertegenwoordiging en de noodzaak om de ‘volkswil’ voortdurend werkzaam te laten zijn. Het systeem zou verschillende vormen van volksinvloed moeten krijgen om te voorkomen dat, zoals de parlementariër Bernardus Bosch het in 1796 stelde, ‘het volk dood en begraven is na de verkiezing van deszelfs vertegenwoordigers’.⁶ Daartegenover stond een wantrouwend blik van politici die minder hoge verwachtingen hadden van de capaciteiten van ‘het volk’ om rationele keuzes te maken ten behoeve van het algemeen belang. Dat kon nu juist beter overgelaten worden aan voor dat doel verkozen vertegenwoordigers.

Daarin klonk het eeuwenoude onderscheid door tussen het volk als politieke elite (de *populus* of *demos*) en het volk als de – in de ogen van de elite terecht – van het volledige burgerschap uitgesloten bevolking: het plebs, de massa, het gemeen of het grauw. Hoewel deze benamingen veel minder gebruikt werden, bleef dit type onderscheid voortbestaan in het algemene begrip ‘volk’, nu gelardeerd met adjectieven als ‘verlicht’ en ‘onverlicht’.⁷ Als abstracte, bijna metafysische en sacrale entiteit vormde het volk weliswaar een eenheid, maar voor de meeste parlementsleden gold in de staatkundige

ONTWERP
VAN
STAATSREGELING
VOOR HET
BATAAFSCHE VOLK,
DOOR DE
CONSTITUEERENDE VERGADERING
TER GOEDKEURING OF AFKEURING AAN
HETZELVE VOLK VOORGEDRAGEN.

TE DORDRECHT,
Ter Drukkerij van BLUSSÉ & COMP.
MDCCXCVIII.

praktijk dat niet alle burgers op dezelfde manier tot dat volk behoorden. Het begrip werd door de Bataafse revolutionairen zodoende op allerlei manieren gebruikt als contrastbegrip. De sociaaleconomische en culturele tegenstelling tussen een verlichte en ontwikkelde kern en een perifeer deel van het volk dat dit stadium van beschaving (nog) niet had bereikt, werd aangewend om specifieke groepen, onder meer vrouwen, kinderen, bedeeden en slaven, uit te sluiten van burgerrechten. De scheidslijnen werden echter ook getrokken langs politieke en geografische lijnen.

Verschillende radicale vertegenwoordigers, om een voorbeeld van de eerste categorie te geven, wilden voormalige aanhangers van de stadhouder van het stemrecht uitsluiten, met het argument dat zij als tegenstanders van het nieuwe regime de oppermacht van het volk ontkenden en daarom buiten het volk als politieke gemeenschap geplaatst moesten worden.⁸ Een voorbeeld van de tweede categorie betreft de strijd om de vraag of Nederland een eenheidsstaat moest worden of een federatie kon blijven. De talrijke voorstanders van de eenheidsstaat benadrukten daarbij het primaat van het Nederlandse volk boven regionale volksidentiteiten. Jan van Hooff, lid van de Nationale Vergadering, weigerde berichten te aanvaarden van provinciebesturen die zich kwalificeerden als ‘Representanten van het *Volk van Friesland* byvoorbeeld’, want: ‘Deze Vergadering, dus geen gedeelte, maar wel het geheele Volk van Nederland representerende, kan geen gedeelte, van het Volk, dat zy vertegenwoordigd, voor een geheel Volk erkennen, zonder de principes te violeeren.’⁹

Volk en vaderland

Het begrip ‘volk’ werd vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw dus in toenemende mate deel van het natievormingsproces en de politieke strijd die daarmee gepaard ging. De nationalisering van het volksbegrip werd na 1800 van steeds groter belang in de politieke vertogen. Dat had aan de ene kant te maken met de depolitisering en nationale verzoening tussen de strijdende partijen die toen plaatsvond, waardoor het gebruik van het volksbegrip bij het voeren van interne politieke discussies taboe werd. De eenheid van het volk, niet de verdeeldheid diende te worden benadrukt, en hoewel dat vanaf het uitbreken van de revolutie in 1795 de mantra was geweest, was er in de praktijk weinig van terechtgekomen.

De nationalisering van het volksbegrip werd aan de andere kant gekenmerkt door een toenemend contrast tussen het Nederlandse volk en buitenlandse volkeren. Met de sterkere bemoeienis van Frankrijk en de uiteindelijke inlijving in 1810 werd de tegenstelling tussen een onderdrukt volk en de buitenlandse overheerser steeds meer benadrukt.¹⁰ De herijking van het vaderlands gevoel creëerde ruimte voor nieuwe nationale symbolen, een ruimte waar Willem I na 1813 dankbaar gebruikmaakte. Het was toch wonderbaarlijk, zo schreef de voormalig patriot J.H. van der Palm in 1816, ‘dat de verheffing van het Oranjehuis, weleer de twistappel der verwijdering, de leus zou worden der vereeniging?’¹¹

Toch is dat wat gebeurde: een (tijdelijk verenigd) koninkrijk onder de Oranjes nam de plaats in van de republiek. De politieke cultuur van de Noordelijke Nederlanden werd tot de jaren 1840 gekenmerkt door een patriarchale stijl van regeren door de vorst in een bestel dat niet uitblonk in democratische experimenteerdrijf.¹² 'Volk', een begrip dat door het recente verleden sterke politieke connotaties had verworven, verloor terrein ten opzichte van meer cultureel geladen begrippen als 'vaderland' en 'natie'. Waar de term volk wel werd gebruikt, zoals in het woord 'volksgeest', werd vooral het zedelijke en huiselijke karakter van de Nederlander benadrukt, niet zijn politieke burgerzin.¹³ De opvatting dat het volk een soevereine, continue werkzame en politiek schepende kracht is, raakte uit het zicht.

De ontwikkelingen in het tijdvak 1815-1840 laten echter ook zien hoe plooibaar het volksbegrip bleef. Lokale en regionale identiteiten waren nog steeds van groot belang, waardoor het nog lang geen uitgemaakte zaak was dat 'volk' vooral op de Nederlandse gemeenschap als geheel sloeg. Bovendien, waar verwees 'volk' eigenlijk naar, in een staat die nu zowel de Noordelijke als de Zuidelijke Nederlanden betrof? Artikel 77 van de Grondwet van 1815 bepaalde dat de Staten-Generaal 'het geheele Nederlandsche volk' vertegenwoordigden, waaronder niet alleen de inwoners van Noord, maar ook Zuid en Luxemburg vielen.¹⁴ In de jaren na 1815 spande een deel van de bestuurlijke en culturele elite zich in om de staatkundige vereniging te vergezellen van een volksvereniging. Genootschappen als de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen openden departementen in het Zuiden, in de hoop op 'het heilrijk uitzigt, om bij de verspreiding van haar eigen werkdadig nut, het hare toe te brengen tot de herstelling van alle Nederlanders, als één enig volk'.¹⁵

Het mislukken van het Verenigd Koninkrijk heeft er, behalve bij aanhangers van de Groot-Nederlandse gedachte, toe geleid deze pogingen bij voorbaat als gedoemd tot mislukken te kwalificeren. In het Nederlandse nationalistische vertoog van de latere negentiende eeuw (dat door de Belgische Opstand een stimulans kreeg) werd deze ongelukkige episode achteraf gepresenteerd als bewijs van de onverenigbaarheid van het Noorden en het Zuiden, waar zich sinds de scheiding in de zestiende eeuw twee verschillende 'volksaarden' hadden ontwikkeld.¹⁶ Maar zoals het weinig zinvol is om de jaren 1815-1830 op dusdanige finalistische manier te beschouwen, kan de ontwikkeling van het volksbegrip evenmin op lineaire wijze beschreven worden.

Volk als sociaal-maatschappelijk begrip

In de periode na 1848 zou het begrip 'volk' zich, meer dan begrippen als 'natie' en 'vaderland', nog verder blijven ontwikkelen. In de periode tot 1940 ging het deze twee begrippen overvleugelen, zo bleek uit onderzoek van Remieg Aerts en Henk te Velde. Het aantal verschillende betekenissen breidde zich nog verder uit, verschillende groepen eigenden zich het begrip toe, en vanaf het eind van de negentiende eeuw won het aan status.¹⁷ Vanaf die tijd begon ook de biologische betekenis van 'volk' toe te nemen

(als synoniem van ras). Daarbij bleven veel betekenissen en gebruiksvormen bestaan: het volk als eenheid of juist als bijzonder deel in een groter (inter)nationaal geheel, het volk als elite of juist het ‘gemeen’, als groep staatsburgers of een organisch-etnische gemeenschap.

Toch begon de politieke en sociale strekking van het begrip (volk als synoniem van maatschappij) eind negentiende eeuw terrein te winnen ten opzichte van de historisch-metafysische connotatie, om na 1900 de overhand te krijgen.¹⁸ In de dominante liberale voorstelling zou het volk als gemeenschap zijn verwezenlijking vinden door nationale integratie en staatsburgerschap van actieve vrije burgers. Voor volkssoevereiniteit bleven de meeste negentiende-eeuwse Nederlandse burgers beducht, maar ‘het volk’ had onmiskenbaar weer politieke kleur op de wangen gekregen. De prille ontwikkeling van de massasamenleving en politieke mobilisatie versterkten bovendien de sociale betekenis van het begrip. Dat toonde zich met name in de sociaaldemocratische adoptie van het begrip volk, als een positieve aanduiding van de arbeidersklasse, maar ook de claim van Kuyper dat de gereformeerde ‘kleine luyden’ het wezen van het volk belichaamden. Het woord ‘volk’ werd zo een belangrijk retorisch pressiemiddel in de emancipatiestrijd, al nam de kracht ervan ook weer af naarmate de democratie zich verbreedde.¹⁹

Wat betekende dit nu voor het parlementaire gebruik van het begrip? In het midden van de negentiende eeuw was de klassiek-liberale opvatting van de onafhankelijke vertegenwoordiger nog dominant. Kamerleden dienden *voor* het volk te spreken en handelen, en op basis van kunde en vertrouwen het algemeen volksbelang te behartigen. Het vertegenwoordigen van deelbelangen was daarbij uit den boze.²⁰ Het ontstaan van de partijdemocratie in de late negentiende eeuw leidde dan ook regelmatig tot het verwijt dat het algemeen belang in het geding was. De tegenstander verwijten het algemeen volksbelang niet te behartigen en dit zelf wel te doen, is uiteraard (partij)politieke retoriek. Maar het was blijkbaar wel retoriek die nog aansprak: het argument dat de vertegenwoordiger voor het hele volk – al werden daar verschillende dingen onder verstaan – sprak, bleef overeind.

Het hielp dat de Tweede Kamer een spreekcultuur had waarin een zakelijk-juridische stijl de norm was. Mede omdat de Eerste en Tweede Kamer niet als een modern en openbaar parlement waren ontstaan maar als opvolger van de besloten Staten-Generaal van de oude Republiek, waren hun deliberaties naar binnen gerichte uitwisselingen van rationele argumenten, geen pathetische vertogen voor een breder publiek.²¹ De scepsis ten aanzien van welsprekendheid, die ook in de twintigste eeuw aanhield, temperde al te emotionele verwijzingen naar ‘het volk’, terwijl de gedachte dat men tot elkaar sprak en niet zozeer tot het volk de afstand tussen beide aanzienlijk hield: het volk was van fundamenteel belang, maar hield zich ergens anders op dan in het parlement.

Toch kreeg de democratische politiek, met haar nadruk op meer volksinvloed, toenemend belang van politieke partijen en bijbehorende groepsidentiteit, rond 1900 vat op het parlement. De kiezer eiste een minder afstandelijke houding van de vertegen-

woordigers tot het volk. Politieke nieuwkomers pleitten dan ook voor een ander type representatie. De Kamer zou niet alleen maar een op zichzelf staande behartiger van het algemeen belang namens de kiezers zijn, maar een weerspiegeling van het volk, zowel in ideologische als sociale zin. Het parlement was zo niet langer voor het volk, maar van het volk, zoals Jasper Loots heeft betoogd.²² Het betrof een dubbele transformatie, want het bevatte ook de verschuiving van de betekenis van volk als abstracte cultuurgemeenschap naar volk als de Nederlandse bevolking in sociaal-maatschappelijke zin. De invoering van het algemeen kiesrecht in 1919 versterkte deze ontwikkeling. Volk, kiezer en bevolking schoven verder over elkaar.

Het gelijkstellen van 'volk' aan 'bevolking' is wel de belangrijkste ontwikkeling van het begrip in de twintigste eeuw genoemd.²³ Tegelijkertijd bleven de oudere betekenissen gewoon voortbestaan. Daarbinnen bleef het begrip nog altijd net zozeer een uitsluitingsbegrip als een insluitingsbegrip. De politieke en maatschappelijke emancipatie van verschillende bevolkingsgroepen leidde weliswaar tot de inclusie van die groepen in het volksbegrip, of in ieder geval tot een legitieme claim deel van het volk te zijn, maar dat gold niet voor het grootste deel van de bewoners van het Koninkrijk: de inwoners van de overzeese koloniën. Zij werden weliswaar als bevolking beschouwd, maar niet als het Nederlandse volk. Hier was het contrast vaak impliciet, in de tegenstelling met andere naties was de verwoording meestal explicieter. Binnen de oplopende internationale spanningen en het neonationalisme van het fin de siècle werd het Nederlandse volk (als etnisch en/of biologisch begrip) scherper tegenover buitenlandse volkeren geplaatst.²⁴

In de gespannen verhoudingen van het interbellum kon 'het volk' zodoende op vele wijzen begrepen en ingezet worden in het politieke spraakgebruik. De hoofdbetekenis van dit begrip was wel verschoven, van een relatief abstracte kern van de natie naar een sociaal-kwantitatief begrip dat naar verschillende groepen en individuen kon verwijzen. Katholieken en antirevolutionairen spraken graag van (nationale) volksdelen die zij vertegenwoordigden, terwijl sociaaldemocraten met 'het volk' niet alleen op het geheel, maar vooral op de arbeidersklasse doelde. De verzuilde nadruk op eenheid in verscheidenheid riep wel de vraag op welke eigenschappen of karaktertrekken dat volk dan toch tot een gemeenschap maakten.²⁵ De discussie over de sociale en culturele identiteit van het volk zou later in de eeuw terugkeren. Datzelfde gold voor de betekenis van 'volk' als niet (voldoende) vertegenwoordigd deel van de bevolking door de bestaande partijen. In de jaren twintig en dertig vochten verschillende nieuwe politieke partijen en bewegingen de positie en legitimiteit van de bestaande parlementaire verhoudingen aan door het volk op deze wijze aan te halen.²⁶ In het interbellum nam de racialisering van het volksbegrip, een ontwikkeling die in de late negentiende eeuw inzette, toe. Dat was met name, maar zeker niet alleen, terug te vinden in het spraakgebruik van de nationaalsocialisten. Door deze connotatie zou het begrip volk na de Tweede Wereldoorlog vaak met de nodige voorzichtigheid en aanhalingstekens in de mond worden genomen.

Volk tussen individualisering en nationale identiteit

Maar spreken van ‘het volk’ was na 1945 beslist geen taboe, zeker niet in de wederopbouwperiode waarin politici zich ‘het volk’ en ‘het volksleven’ graag andermaal als een eenheid voorstelden. In de bekende woorden van het noodkabinet-Schermerhorn-Drees (eerstgenoemde was tevens de eerste voorzitter van de in 1945 opgerichte Nederlandse Volksbeweging): ‘De nood, zoowel als de wil tot opbouw brengen ons volk tot het gemeenschappelijk aanvaarden van een taak, die menselijke krachten te boven schijnt te gaan, doch juist daarom tot een gezamenlijke krachtsinspanning roept.’²⁷ De oproep tot volkseendracht kwam niet alleen voort uit de sociaaleconomische omstandigheden, maar moet ook worden gezien in de context van de vrees voor buitenparlementaire kritiek en de legitimiteit van het parlement. Deze was, net als tijdens het interbellum, niet vanzelfsprekend. Naoorlogse politici moesten dus laten zien dat zij de noden en wensen van de bevolking begrepen en in de geest van het volk handelden.²⁸ Vandaar dat de Tweede Kamerleden tot in de jaren zestig huiverig waren om hun schadeloosstelling sterk te verhogen ondanks de toenemende werkdruk en professionalisering: ‘Wij zijn geen volk, dat voor diegenen, die worden afgevaardigd naar een openbaar lichaam, wensen, dat deze daaruit volkomen hun levensonderhoud krijgen.’²⁹

De nadruk lag daarmee op de vertegenwoordiging voor – en tot op zekere hoogte van – het volk, maar het politiek-emancipatoir gebruik van het begrip was, in de relatief stabiele politieke verhoudingen van de jaren veertig en vijftig, beperkt. Het democratisch repertoire kenmerkte zich in deze periode door disciplinerende, waarbij actieve politieke burgerparticipatie werd gewantwoord.³⁰ Een sterkere politiek-ideologische hantering van het volksbegrip lag wel voor de hand in de context van de polarisatie en scherpere debatstijl van de jaren zestig en zeventig. Toch leek ‘het volk’ in de nationale betekenis juist aan populariteit te verliezen vanaf de jaren zestig: begrippen als ‘het Nederlandse volk’ en ‘ons volk’ werden na de jaren vijftig steeds minder gebruikt in de Tweede Kamer.³¹ Hoewel nauwkeuriger onderzoek naar de precieze toepassing van het begrip in deze periode gewenst is, ligt het voor de hand de afname van het gebruik te verbinden aan de toenemende nadruk op het individu vanaf de jaren zestig.

De gezagscrisis schiep weliswaar ruimte voor politiek activisme en nieuwe vormen van emancipatie, maar die waren doorgaans gericht op de ontplooiing van het individu, minder op volksverheffing en ook niet op het aanhalen van de banden tussen volk en volksvertegenwoordiging. Binnen het liberale repertoire dat dominant werd in de jaren zeventig diende het individu zich onbelemmerd van gezagsstructuren en groepsdruk te kunnen ontwikkelen. Politiek moest zich juist buiten het parlement, in de samenleving afspelen om zo maatschappelijke veranderingen in gang te zetten.³² Verschillende politici meenden dan ook een toegenomen verwijdering of kloof tussen het parlement en individuele burgers te zien. Tegelijkertijd werden Kamerleden beïnvloed door de veranderingen in het democratisch vertoog: zij spraken minder vaak van het volk, maar des te vaker van ‘de kiezer’ of ‘de burger’.³³ ‘Het volk’ leek, in een

natie die voorgesteld werd als een maatschappij bestaande uit geëmancipeerde individuen, weinig zeggingskracht voor politici te behouden.

Maar op het moment dat 'het volk' als begrip overvleugeld raakte en nog vooral dienst deed als synoniem voor bevolking, begon stilaan de discussie over 'de Nederlandse identiteit'. Een complex van maatschappelijke veranderingen creëerde vanaf het einde van de jaren zeventig een voedingsbodem voor hernieuwd politiek debat over nationale identiteit. In deze discussie deed 'volk' wederom dienst als sociaal-cultureel contrastbegrip: een Nederlands volk met specifieke normen, waarden en een gedeelde geschiedenis werd gepositioneerd tegenover groepen migranten die volgens deze definitie niet of nog niet tot dat volk behoorden. Hoewel neoconservatieve, radicaal-rechtse en soms radicaal-linkse politici deze identiteitskaart al vanaf eind jaren zeventig trokken, begon het identiteitsdebat pas aan het begin van deze eeuw de politieke arena te domineren.³⁴

Een tweede factor die heeft bijgedragen aan de heropleving van het volksbegrip was de opkomst van het populisme in Nederland en daarbuiten. Populisme kan gezien worden als een specifiek moralistische voorstelling van politiek waarin een moreel puur en verenigd volk afgezet wordt tegen een corrupte elite. In deze voorstelling is het bovendien de populist die als enige dit ware volk representeert, waarmee het populisme inherent antipluralistisch is.³⁵ Daarmee wordt duidelijk dat de terugkeer van het populisme in de Nederlandse politiek, nadat het zich kortstondig voordeed in de late achttiende en late negentiende eeuw en in het interbellum, de discussie over nationale identiteit en het gebruik van het begrip 'volk' daarbinnen heeft gestimuleerd en verscherpt. Tegelijkertijd heeft het populisme ook bijgedragen aan een sterkere politisering ervan: volgens menig populist is 'het volk' soeverein en moet het daarom zo veel mogelijk gehoord en geraadpleegd worden. Volk is daardoor net als rond 1800 een begrip dat in de politiek opnieuw een democratisch-mobiliserende lading heeft gekregen. Tegelijkertijd is het begrip inzet geweest van de hernieuwde identiteitspolitiek waarbij niet zozeer het politieke handelen als wel het wezen van dat volk vooropstaat: wie zijn dat volk waarvoor de populist zegt te spreken en, wellicht belangrijker, wie niet?

De voorlopige impact van deze ontwikkelingen op het Nederlandse parlement is tweeledig. Veel politici zijn sceptisch ten aanzien van de populistische voorstelling van 'het volk' en aanverwante begrippen, en keren zich juist tegen deze verbeelding. Nederlandse Kamerleden zien zichzelf volgens het laatste onderzoek nog steeds overwegend als vertegenwoordigers van degenen die op hun partij gestemd hebben, en pas daarna als vertegenwoordigers van het hele volk. De meeste Kamerleden vinden bovendien dat zij een zekere mate van onafhankelijkheid hebben; slechts een vijfde van de Kamerleden vindt dat de mening van de kiezers altijd moet worden gevolgd.³⁶ De grootste groep parlementariërs ziet zichzelf dus nog altijd als een professional die namens een heterogene bevolking politieke besluiten neemt, niet als direct doorgeefluik van de algemene volkswil.

Toch is de omvang van die groep in de laatste decennia gedaald en heeft de afkalking van de partijdemocratie geleid tot een heroriëntatie van politieke partijen: zouden zij zich niet moeten omvormen tot brede 'volksbewegingen'? Verschillende tradi-

tionele partijen zijn het begrippenapparaat van de populistische uitdagers bovendien voor een deel gaan overnemen. Daarnaast is er zowel binnen als buiten het parlement kritiek op de samenstelling van de Kamer. Mede als gevolg van het identiteitsdebat is de spiegelmetafoor weer populair geworden: het parlement moet een afspiegeling zijn van de samenleving, in al haar verscheidenheid, om het volk goed te kunnen vertegenwoordigen.³⁷ Het volksbegrip heeft, samenvattend, in het parlementaire spraakgebruik een nieuwe dynamiek gekregen waarbij oudere betekenissen die een tijdlang ondergeschikt waren, zijn teruggekeerd, en waarin het volksbegrip weer vaker wordt gebruikt dan enkele decennia geleden. ‘Het volk’ lijkt weer helemaal terug.

'Het volk' in Nederlandse parlementaire debatten

- 1 Het lemma 'Volk, Nation, Nationalismus, Masse' voor de periode 1750-1850 uit het Duitse begripshistorische project *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches lexicon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* (deel 7, Stuttgart 1992) telt bijvoorbeeld al bijna 300 pagina's.
- 2 Voor een heldere uiteenzetting van de verschillende aspecten van het volksbegrip, zie het voor de Britse en Amerikaanse contexten, zie Margaret Canovan, *The People* (Cambridge en Malden 2005).
- 3 Joris Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld. Het eerste parlement van Nederland 1796-1798* (Nijmegen 2012) p. 11-12. Voor een recent overzichtswerk zie: J.Th.J. van den Berg en J.J. Vis, *De eerste honderdvijftig jaar. Parlementaire geschiedenis van Nederland, 1796-1946* (Amsterdam 2013).
- 4 Mart Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen. Democratie, burgerschap en staat in Nederland 1795-1801* (Nijmegen 2012) p. 69-83.
- 5 Voor klassieke studies over het representatiebegrip, zie Hanna Fenichel Pitkin, *The Concept of Representation* (Berkeley en Los Angeles 1967); Bernard Manin, *The Principles of Representative Government* (Cambridge 1997); Frank Ankersmit, *Political Representation* (Stanford 2002).
- 6 L. de Gou (red.), *Het ontwerp van constitutie van 1797. De behandeling van het plan van constitutie in de nationale vergadering* (Den Haag 1983-1985, drie delen) 1, p. 39-40.
- 7 Voor het (on)gelijkheidsdenken in de context van de Verlichting zie: Siep Stuurman, *De uitvinding van de mensheid. Korte wereldgeschiedenis van het denken over gelijkheid en cultuurverschil* (Amsterdam 2010).
- 8 Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen*, p. 157-160.
- 9 *Dagverhaal der Handelingen van de Nationale Vergadering representeerende het volk van Nederland* (Den Haag 1796-1798, negen delen) I, p. 259.
- 10 Bart Verheijen, *Nederland onder Napoleon. Partijstrijd en natievorming 1801-1813* (Nijmegen 2017) p. 295.
- 11 J.H. van der Palm, *Geschied- en redegundig gedenkschrift van Nederlands herstelling in den jare 1813* (ed. Zutphen 1909) p. 30, geciteerd in: N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900* (Amsterdam 2005) p. 345.
- 12 Remieg Aerts, 'Een staat in verbouwing. Van republiek naar constitutioneel koninkrijk 1780-1848' in: Remieg Aerts, Herman de Liagre Böhl, Piet de Rooy e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (tweede herziene druk, Nijmegen 2013) p. 15-110, aldaar p. 77.
- 13 Jeroen van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard. Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Amsterdam 2004) p. 49-50.
- 14 *Grondwet 1815*, artikel 77.
- 15 Janneke Weijermars, 'Eén enig volk. Sociabiliteit onder Willem I', in: Remieg Aerts en Gita Deneckere (red.), *Het (on)verenigd Koninkrijk 1815-1830-2015. Een politiek experiment in de Lage Landen* (Rekkem 2015) p. 119-129, aldaar p. 124.
- 16 Remieg Aerts en Gita Deneckere, 'Inleiding', in: *Het (on)verenigd Koninkrijk*, p. 9-22, aldaar p. 11-12.
- 17 Remieg Aerts en Henk te Velde, 'De taal van het nationaal besef, 1848-1940' in: N.C.F. van Sas (red.), *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999) p. 391-454, aldaar p. 394.
- 18 *Ibidem*, p. 414-419.
- 19 *Ibidem*, p. 418-421.
- 20 Erie Tanja, *Goede politiek. De parlementaire cultuur van de Tweede Kamer, 1866-1940* (Amsterdam 2010) p. 60-61.
- 21 Henk te Velde, 'Staten-Generaal en parlement. De welsprekendheid van de Tweede Kamer' in: Remieg Aerts e.a. (red.), *In dit Huis. Twee eeuwen Tweede Kamer* (Amsterdam 2015) p. 167-193, aldaar p. 169, 173.

- 22 Jasper Loots, *Voor het volk, van het volk. Van districtenstelsel naar evenredige vertegenwoordiging* (Amsterdam 2004) p. 49.
- 23 Canovan, *The People*, p. 39.
- 24 Van Sas, *Metamorfose*, p. 586-589.
- 25 Aerts en De Haan, 'Nationaal besef', p. 452.
- 26 Voor de rol van deze nieuwe partijen, zie Koen Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark. Kleine politieke partijen in Nederland 1918-1940* (Amsterdam 2003).
- 27 *Herstel en vernieuwing. Radiotoespraken van H.M. Koningin Wilhelmina en Z. Ex. prof.ir. W. Schermerhorn, minister-president, op 27 juni 1945* (1945) p. 8. In de toespraken wordt 'volk' 41 keer gebruikt, naast vele verwijzingen naar 'volksbestaan', 'volksleven', 'volksopvoeding' etc.
- 28 Nele Beyens, *Overgangspolitiek. De strijd om de macht in Nederland en Frankrijk na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2009) p. 290-291.
- 29 Citaat PVDA-woordvoerder Corry Tendeloo, *HTK 1949-1950*, p. 1955-1957, geciteerd in: Anne Bos en Johan van Merriënboer, 'Van het dorp van Romme naar het grote bedrijf van Vondeling. Professionalisering van het democratisch proces', in: Aerts e.a., *In dit Huis*, p. 383-409, aldaar p. 393.
- 30 Wim de Jong, *Van wie is de burger? Omstreden democratie in Nederland, 1945-1985* (dissertatie Radboud Universiteit Nijmegen 2014) p. 303.
- 31 Het aantal treffers van 'het Nederlandse volk' in de *HTK* daalde van 1304 in de jaren 1950, naar 658 in de jaren 1960 en daarna gestaag verder naar 178 treffers in de jaren 1990. 'Ons volk' werd in de jaren 1950 nog in 1438 verslagen aangehaald, in de jaren 1960 nog in 694 en in de jaren 1990 nog slechts in 34 verslagen.
- 32 De Jong, *Van wie is de burger?*, p. 26-27.
- 33 Het gebruik van 'de kiezer' steeg van 55 keer in de jaren 1950 tot 197 keer in de jaren 1980; 'de burger' van 633 keer in de jaren 1950 tot 2619 keer in de jaren 1980.
- 34 Piet de Rooy, *Ons stipje op de waereldkaart. De politieke cultuur van modern Nederland* (tweede herziene druk; Amsterdam 2014) p. 276-278.
- 35 Jan-Werner Müller, *What is Populism?* (Philadelphia 2016) p. 19-20.
- 36 Rudy Andeweg en Jacques Thomassen, *Binnenhof van binnenuit. Tweede Kameraleden over het functioneren van de Nederlandse democratie* (Den Haag 2007) p. 13-20.
- 37 Zie onder meer Mark Bovens en Anchrit Wille, *Diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie* (Amsterdam 2011); Armèn Hakhverdian en Wouter Schakel, *Nepparlement? Een pleidooi voor politiek hokjesdenken* (Amsterdam 2017).

Verzoekschriften aan het Bataafse parlement

- Ik heb voor dit artikel dankbaar gebruikgemaakt van onderzoek van Jos Boelen, Maartje Dingemans, Thomas Elbersen, Tim Kerkhofs, Jesse Kromhout, Jana Moje en Floor van Wijk, dat zij in het academisch jaar 2016/2017 hebben verricht als studenten van de Leidse collegereeks *Mondige Burgers. Petities van Smeekschrijft tot Burgerinitiatief*.
- In de revolutionaire fase tussen januari en augustus 1798 werden nog verschillende andere titels gebruikt. Zie hierover uitvoeriger: Joris Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld. Het eerste parlement van Nederland 1796-1798* (Nijmegen 2012); idem, 'Zoeken naar eendracht. Parlementaire vertegenwoordiging in Nederland tot 1815', in: Remieg Aerts e.a. (red.), *In dit Huis. Twee eeuwen Tweede Kamer* (Amsterdam 2015) p. 253-277, in het bijzonder p. 256-257.
- Minder centraal in deze bijdrage staan de behandeling van de verzoekschriften door het parlement en de vraag hoe politici en opiniemakers tegen de verzoekschriften aankeken. Daaraan besteed ik elders wel aandacht: Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld*, p. 161-165; idem, 'Making the Most